

Lázadó hallgatók

Pieter Dhondt – Elizabethanne Boran (eds): Student Revolt, City, and Society in Europe: from the Middle Ages to the Present.

(Routledge Studies in Cultural History 52.) Routledge, New York, 2018. 435 oldal.

A *Diáklázadás, város és társadalom Európában: a középkortól napjainkig* című tanulmánykötet írásai az International Commission for the History of Universities 2012-es projektfelhívásának eredményeként születtek. A 2010-es évek elején az egyetemi hallgatók társadalmi-politikai szerepvállalását firtató kérdések felvetése – ha csak az Occupy-mozgalom egyetemi kampuszokra való áttérjedésére gondolunk – meglehetősen időszerűnek tűnt. Bár a tanulmányok kötetbe rendezése hosszú időt vett igénybe, a téma aktualitása mit sem csökkent – utalhatunk itt a berlini hallgatók magas albérletárak miatti pizsamás tüntetéseire, az ukrán egyetemisták nagyarányú részvételére a Janukovics-kormány távozását és az európai integrációt sürgető demonstrációkban, de említhetjük a magyar hallgatók keretszámok csökkentése miatti 2012-es egyetemfoglalásait, vagy a közelmúltból a CEU bezárása elleni tiltakozásokat is.

A diákság közéleti aktivitásának átalakuló formái – így például az internet és a közösségi média szerepe – az utóbbi években sokrétűen feldolgozható kutatási témát biztosítottak az ifjúságkutatók, szociálpszichológusok, politológusok számára. Jelen kötet e kérdéskör történeti gyökereit vizsgálva mutatja be, hogy a hallgatói aktivizmus a kezdetektől elválaszthatatlan az egyetemi-akadémiai közösség természetétől. A felhívásra beérkezett munkákat – politika-, egyetem-, oktatás-, tudomány- és társadalomtörténettel foglalkozó kutatók, egyetemi oktatók és levéltárosok írásait – a tudományos egyetemtörténet-írás nemzetközi színtéren meglehetősen aktív, fiatal kutatója, Pieter Dhondt, valamint a Trinity College eszmetörténésze, Elizabethanne Boran rendezte kötetbe.

A kiadvány a diáklázadás fogalma alatt olyan epizódokat állít középpontba, melyek során a hallgatók valamely csoportja egy meghatározott (vagy az események sodrában kikristályosodó) cél érdekében kollektíven mint „kritikus tömeg” lépett fel, mely alatt érthetjük egyidejűleg a fogalom szociológiai definícióját, de köznapi jelentésben a társadalmi-politikai folyamatokra érzékenyen reagáló közösséget is.

A szerkesztők a huszonöt önálló tanulmányt négy nagyobb tematikus egységbe rendezték, melyek az aktivizmus formáit, a hallgatói identitás formálódásának folyamatait, a tiltakozások különféle politikai irányzatokhoz való kapcsolódását, valamint a hallgatói megmozdulások és a szűkebb-tágabb környezet közti kölcsönhatásokat vizsgálják. Szerencsés módon e szempontok az egyes tanulmányokban nem elszigetelten jelennek meg, így mindenekelőtt a fő motívum, a lázadásoknak a „gown and town”-ban, azaz az egyetemi polgárok és

a városi lakosság viszonyrendszerében kifejtett hatása szinte valamennyi írásban megjelenik. A tanulmányok besorolása helyenként vitatható, kétségtelen azonban, hogy elrendezésük jól illusztrálja az egyes fejezetek fókuszába állított folyamatok évszázadokon átívelő fejlődési csomópontjait. Ezt segíti elő, hogy minden tematikus egység bevezető tanulmánnyal kezdődik, mely túlmutat az egyes írások tartalmának felmondásán és az adott témakörök lehetséges módszertani és elméleti megközelítéseit is vázolja, amit a közölt írások mintegy esettanulmányokként támasztanak alá.

Az első tematikus egység a lázadó magatartás formáival (*Forms of Action*) foglalkozik. E kérdéskör vizsgálatát nem érdemes azonban pusztán az ide sorolt hét írásra szűkíteni, hiszen a kötet valamennyi tanulmánya alátámasztja a bevezetőt jegyző Lyse Roy megállapítását, miszerint a hallgatók kreativitása általában nem ismer határokat, amikor saját vagy intézményük érdekeinek védelméről van szó. Az érdekérvényesítésre szolgáló eszközök megválasztása viszont minden esetben a hallgatókat körülvevő társadalmi-kulturális közegtől függ. Így például az egyetemi polgárok lázadásának legősibb formája, a tanulás/tanítás felfüggesztése a közép- és kora újkorban szélsőséges esetben – valamely, városlakóktól elszenvedett, vélt vagy valós jogsérelemre adott reakcióként – az egyetem „kivonulását”, azaz a székhely elhagyását is jelenthette. A *secessio* azonban csak addig volt hatékony eszköz az egyetemi polgárok kezében – mutat rá Hilde de Ridder-Symoens –, amíg az egyetem mint intézmény nem rendelkezett számottevő ingó és ingatlan vagyonnal, amelyet távozáskor már nem szívesen hagyott volna hátra, ez pedig a városi hatóságok felé is kiszolgáltatottabbá tette. A tanítás/tanulás bojkottja ezt követően (napjainkig is) az egyetemi polgárok tiltakozásának legegységesebb formája maradt, idővel azonban – amint azt az 1968-as és általa inspirált mozgalmak is mutatják – a hallgatók a távozás helyett gyakran éppen hogy inkább „megszállták” a kampuszokat. Míg az előadótermek elfoglalása elsősorban az egyetemi közösségen belül hozott létre a viták lefolytatására alkalmas szimbolikus tereket, a városok közterületein, utcáin felvonuló, jelszavakat skandáló, olykor randalírozó hallgatói csoportok követeléseikkel szélesebb nyilvánosságot céloztak, közvetlenül is kapcsolatba kerülve az akcióikat hol szolidaritással, hol megrökönyödéssel szemlélő városlakókkal. A tiltakozás formáinak az eseménytörténeti leíráson túlmutató vizsgálata, a társadalmi-kulturális beágyazottság elemzése az egyes mozgalmak sikerének vagy kudarcának hátterére is rávilágíthat. Ahogy Jovana Papović és Astrea Pejović kötetzáró írása mutatja, a célok elérésének (főként a nagyobb társadalmi nyilvánosságot célzó mozgalmak esetében) nincsenek univerzálisan hatékony eszközei. Így például a zágrábi hallgatók 2009-es egyetemfoglalásáról készített *The Occupation Cookbook* iránymutatásainak követése, az ókori athéni demokrácia működését imitáló „plénum” szervezése nem lehet sikeres, ha a civil társadalom tagjai maguk sem tekintik magukat politikai aktornak, és nem rendelkeznek kellő tapasztalattal a demokrácia közvetlen gyakorlásában.

A kötet második része (*Student Identity and Radicalism*) a diáklázadások olyan epizódjaival foglalkozik, melyek az egyetemi diákok sajátos identitással

bíró közösséggé válásával és a közéleti szerepvállalás fokozódó igényével álltak összefüggésben. E folyamatot a tanulmányok a hallgatók és a tanárok *universitatis*ának megbomlásától kezdve követik nyomon. Míg ugyanis a középkori városok falain belül az egyetemi polgárok gyakran léptek fel egységesen előjogaik védelme érdekében – erre számos példát szolgáltatnak az első rész írásai –, a kulturális-politikai elitbe fokozatosan beilleszkedő, s a városi hatóságokkal egyre inkább kompromisszumokra törekvő tanárok számára már kevésbé tűnt magától értetődőnek a különféle hallgatói követelések támogatása. Ahogy Steffen Hölscher a német protestáns egyetemek példáján keresztül bemutatja, a *secessio* a 18–19. század fordulójára már kizárólag a hallgatói érdekérvényesítés eszközévé vált – nemcsak az előjogaikat megsértő városlakókkal szembeni vitákban, hanem az őket e konfliktusokban magukra hagyó tanárokkal szemben is.

A hallgatói identitás – társadalmi-kulturális környezettől szintén nem független – sajátos jegyei leginkább olyan esetek vizsgálatával válnak megragadhatóvá, melyekben a hallgatók követelése és az azokra adott hatalmi reakciók generációs törésvonalakat is jeleznek. Ez esetben nemcsak arról van szó, hogy az oktatók vagy a politikai elit paternalista, a hallgatók „forrófejűségére” és „éretlenségére” vonatkozó megnyilvánulásai, valamint egyesületeik fokozott ellenőrzése, mozgalmuk korlátozása önmagukban is szították a fiatalok körében a mindenféle autoritással szembeni lázadást, hanem arról is, hogy a „holnap elitje” jövődő társadalmi pozíciójának tudatában és annak érdekében, hogy már „ma” bekapcsolódhasson a döntési folyamatokba, egyre gyakrabban próbálta meg betölteni az aktuális társadalmi-politikai berendezkedés kritikusának szerepkörét. E generációs konfliktusokon túl az egymást követő diákgenerációk értékváltozásait is megmutatják Elisa Signori, Valentina Colombi és Federico Bernardinello tanulmányai, melyek az olasz hallgatók 1860 és 1915 közötti mozgalmi kapcsán azt a kérdést is felvetik, vajon a hallgatói identitás sajátos elemei és ezzel összefüggésben a „lázas szelleme” áthagyományozható-e a rendkívül nagymértékben fluktuáló közösségekben.

A második fejezet több írása is arra figyelmeztet, hogy a hallgatók progresszívnek tűnő követelése olykor saját, privilegizált pozíciójuk megőrzésére irányuló, konzervatív törekvésekből fakadtak. Így például az „akadémiai szabadság” – mutat rá Hölscher – a német hallgatók értelmezésében saját jogaik, szervezeteik önállóságának biztosítását jelentette, és kevés köze volt az egyetem „eszméjéhez”. Christof Aichner és Matthias Egger írása pedig azt a közkeletű előfeltevést cáfolja, hogy a hallgatói megmozdulások a konzervatív eszmékkel szemben törvényszerűen a forradalmi-radikális megoldások irányába tendálnának. Az innsbrucki hallgatók 1848-as aktivitását vizsgálva ugyanis arra mutatnak rá, hogy bár kezdetben a diákok szimpatizáltak a bécsi forradalom eredményeivel, az ezek megóvására megalakított nemzetőrségük azonban a háborús veszély hatására heteken belül a Habsburg Monarchia dél-tiroli érdekeinek védelmezőjévé vált: a politikai vezetés hazafias felhívásai a hallgatók forradalmi lendületét sikeresen transzformálták lojalitássá.

Utóbbi írás már a kötet harmadik részében (*Political Agenda and Mobilising Forces*) kapott helyet. E tematikus egységben a diáklázadások olyan epizódjait feldolgozó tanulmányokat olvashatunk, melyek során a követelések és az elérésüket célzó akciók valamely politikai irányzattal összefonódva átlépték az egyetemek falait, s az egyéni érdekérvényesítésen túl a (felsőoktatási) közpolitika befolyásolására, illetve a társadalmi-kulturális normák megváltoztatására törekedtek. A szerzőket az eszmei hatásokon túl elsősorban a hallgatói és a politikai mozgalmak viszonyrendszere foglalkoztatja. Egyes esetekben a hallgatók maguk döntöttek arról, hogy önmaguk és érdekeik védelmében politikai síkra terelik követéseiket, vagy nyíltan elköteleződnek valamely irányzat mellett. E folyamat eszközlődését mutatja be Ana-Maria Stan a román hallgatók 1922–23-as antiszemita megmozdulásain keresztül, lépésről lépésre követve végig, hogyan válik egy lokális (kolozsvári) hallgatói incidens országos politikai mozgalommá – példát szolgáltatva egyúttal arra is, hogy a diákmozgalmak vezetői hogyan találhatnak utat a nagypolitikába. Ugyanennyire jellemző azonban az is, ahogy egyes politikai csoportok próbálnak rátelepedni a hallgatói mozgalmakra, olykor eredeti szándékaiktól is eltérítve azokat. Erre – többek között – Laurence Prempain írása szolgáltat példát, mely a montpellier-i diákoknak a külföldi hallgatóknak juttatott támogatások elleni, 1935-ös tiltakozásán keresztül ábrázolja, hogyan nő ki egy alapvetően egzisztenciális bizonytalanságból fakadó tiltakozásból a szélsőjobboldali Action Française bekapcsolódásával egy antiszemita, xenofób mozgalom. E tanulmányok – s a kötet több más írása is – egyúttal a hallgatói mozgalmak korlátaira is rávilágítanak. Miközben ugyanis e megmozdulások szélesebb nyilvánosságot elérve, akár országos hatókörű események és változások katalizátoraiként is szolgálhattak, az ezeket előkészítő diákok lázadásuk hosszú távú és mélyreható következményeit – tapasztalat, tudás vagy kellő szervezethez hiányában – sok esetben már nem tudták vagy akarták kontrollálni.

Az ebben a tematikus egységben szereplő tanulmányok többsége a hazafias-nacionalista politikai irányzatok 19–20. századi mozgósító erejét szemlélteti, de a kötet más pontján elhelyezett írások a baloldali eszmék által befolyásolt mozgalmakra is szolgáltatnak példákat. Hat írás foglalkozik az e témakörben kihagyhatatlan 68-as diákmozgalmakkal, melyek – ahogy Louis Vos rámutat – azt is jelzik, hogy e hallgatói generáció már elutasította, hogy valamely intézményszerű politikai erő eszméinek szálláscsinálója legyen.

A kötet negyedik része (*Students and Urbanity*) némiképp „mesterkéltné” abból a szempontból, hogy az egyetemeknek otthont adó város lakói és hallgatói közti konfliktusok, a lázadás közvetlen környezetre gyakorolt hatása mint vezérmotívum az ezt megelőző fejezetek tanulmányai többségében is megjelenik. Az itt közölt hat szöveg az egyetem és a város komplex viszonyrendszerét egy speciális tényezőn, a különféle eszmékért lelkesedő, kritikus és tetterre kész diákság jelenlétén és az ezt el-/befogadó város reakcióin keresztül igyekszik megvilágítani. Az írásokban az ebből fakadó kölcsönhatások mindkét oldala megjelenik. Leonidas Rados és Pieter Dhondt munkája a iasi egyetem 1880-as hallgatói

sztárjkja kapcsán a városi milió diákokra gyakorolt hatására fókuszál. Iași ugyanis határközeli fekvése miatt a betiltott orosz marxista, nihilista irodalom tranzitfolyosójaként funkcionált (ti. rajta keresztül jutottak ki az Oroszországban publikálhatatlan munkák Nyugat-Európába, majd kiadásukat követően vissza), így a városban számos szocialista csoport működött, melyek célzottan a jövő értelmisége, a diákok meggyőzésére és befolyásolására törekedtek. Ezzel szemben Louis Vos a Leuveni Katolikus Egyetem hallgatóinak 1960–70-es évekbeli mozgalmait vizsgálva azt mutatja be, hogy milyen gyökeresen alakította át a város karakterét az a flamand hallgatók által is aktívan támogatott mozgalom, mely végül az egyetem flamand és francia nyelvű részének kettéválását és utóbbi elköltözését eredményezte. A változtatás hallgatói igényének és energiájának, valamint a városi környezet adottságainak legtöményebb elegyét Lucia Tenconi írása szolgáltatja. A milánói építészhallgatók az 1960–70-es években ugyanis tudatosan fordultak az őket közvetlenül körülvevő környezet problémái felé, s megmozdulásaikkal sikerült kikényszeríteniük, hogy a várostervezés és -menedzsment aktuális kérdései a tanterv részévé váljanak.

A szerkesztők által fókuszba helyezett szempontokon túl az egyes tanulmányok között további csomópontokat is felfedezhetünk. Így például a közép- és kora újkori eseteket feldolgozó írások közül több is kitér a diáklázadás és az erőszak kapcsolatára. A hallgatók egymás közötti, valamint a városlakókkal kialakult konfliktusai gyakran torkollottak akár halálos áldozatot is követelő fizikai atrocitásokba. Ezzel összefüggésben Christopher Carlsmith 16–17. századi olasz példák alapján a hallgatói erőszak kultúrájának hátterét vizsgálja abból a mikro-történeti inspirációjú kérdésfelvetésből kiindulva, hogy vajon egyes hallgatók erőszakos megnyilvánulásai reprezentálják-e a diákság egészének általános viselkedését, tudván, hogy a tanulmányaikat nyugodtan, mindenféle incidensek nélkül folytatók ritkán jelennek meg a forrásokban. (E probléma felvetése egyébként valamennyi eset vizsgálatakor releváns: a tiltakozásokban ugyanis ritkán vett részt a hallgatóság egésze, s az egyes mozgalmak összetétele sem volt homogén, az informális csoportok, hallgatói szervezetek idővel törvényszerűen kisebb-nagyobb, visszafogottabb-radikálisabb csoportosulásokra bomlottak szét.) A kérdés megválaszolásához Carlsmith a hallgatói mindennapok komponenseit igyekszik meghatározni, amelyek hozzájárulhattak ahhoz, hogy egyesek érdekeik érvényesítése során erőszakos eszközökhöz folyamodtak. A szerző ide sorolja például a hallgatók viszonylag nagy, kötelezettségektől mentes szabadidejét, az ítélőképességet döntően befolyásoló alkoholhoz való szabad hozzáférést, a kizárólag férfiakból álló közösség agresszióra való fokozottabb hajlamát, az Európa legkülönbébb tájairól érkező hallgatók közti elkerülhetetlen nemzetiségi konfliktusokat, valamint – a tilalmak ellenére – a fegyverviselés elterjedtségét. A potenciális konfliktusforrások sorát Hannah Skoda tanulmánya egészíti ki. Az oxfordi egyetemisták 14–15. századi megnyilvánulásai kapcsán a szerző a városlakóktól elszenvedett, vélt vagy valós sérelmekre adott brutális reakciókat annak tulajdonítja, hogy a hallgatók pontosan tisztában voltak a városiakhoz

képest privilegizált helyzetükkel és az egyetemvárosok gazdasági életében játszott fogyasztói státuszuk jelentőségével. Az erőszakos fellépésre persze gyakran a városiak hasonlóan kegyetlen ellentámadása volt a válasz – ahogy azt a majdnem száz, többségében a hallgatók közül kikerülő halálos áldozatot követelő, 1355-ös Szent Skolasztika-napi mérsárlás is mutatja –, az agresszor és az áldozat szerepének egyidejű betöltése azonban meglehetősen kedvező alkupozíciót biztosított a hallgatók számára: az erődemonstráció és a sérelmeket számba vevő, kiszámított áldozati retorika ugyanis – mutat rá Skoda – hatékony receptnek bizonyult az uralkodói pártfogás fenntartásához.

Egyes tanulmányok a diáklázadásokkal összefüggésben az (akadémiai) emlékezetkultúra kérdéseit is boncolgatják. Így például Hilde de Rydder-Symoens az orléans-i egyetem 14. századi kivonulása kapcsán a hallgatók erőszakosságának a városi lakosság kollektív emlékezetében való megőrződésére utal, míg Christof Aichner és Matthias Egger arra mutat rá, hogy az innsbrucki hallgatók 1848-as aktivitására vonatkozóan a hazájukat védő, hős egyetemistákról szóló mesternarratíva teljesen háttérbe szorította és elfeledtette, hogy a diákok kezdetben a forradalom támogatói voltak. Sari Aalto és Pieter Dhondt pedig egyenesen a kollektív emlékezet alakulásának diáklázadásokra gyakorolt hatását állítják írásuk középpontjába, amikor a helsinki egyetemisták régi diákházának funkcióváltozása körül kialakult hatvanas évekbeli viták kapcsán az épületet mint a finn hallgatói identitás formálódásának emlékezeti helyét ábrázolják.

A teljesség igényéről szó sem lehetett – szögeznek le a szerkesztők többször is. A kötet ugyanakkor teljesíti a címében foglalt vállalását: 35 szerző 25 írása valóban megvilágítja az európai diáklázadások évszázadokon átívelő folyamatait, ráadásul az első tematikus egységben szereplő tanulmányok némelyike egymásra is reflektál (mely gyakorlat sajnos a kötet további fejezeteiben nem folytatódik).

Egy ilyen nagyszabású vállalkozás szükségszerűen hagy némi hiányérzetet maga után. Így például, aki a kora újkor diáklázadásai iránt érdeklődik, viszonylag kevés olvasnivalót talál majd, de a kelet-, dél-kelet-európai hallgatók mozgalmi is csak néhány írásban tűnnek fel. Bár Christopher Carlsmith elemzése rendkívül érdekes adalékokkal szolgál a bolognai Magyar-Illír és a Montalto Kollégium diákjainak 16. századi összetűzéseiről, a kötetben sajnálatos módon nem szerepel olyan írás sem, amely a magyar egyetemi hallgatók valamely megmozdulásával foglalkozna. Pedig – ha mást nem is említünk – az egyetemisták és főiskolások 1956-os forradalomban való nagyarányú részvétele a 20. századi totális diktatúrákban élő diákok mozgásterének, társadalmi-politikai problémák iránti érzékenységének illusztrálására kiváló példa lehetett volna, párba állítva Pieter Dhondt és Florea Ioncioaia írásával, amely a Ceaușescu-diktatúra két, kevésbé konfrontatív hallgatói megmozdulását mutatja be. E hiányérzet (mely persze magyarázható a recenzens nyilvánvaló elfogultságával is) azonban egyben inspirációt is jelent, mely abból fakad, hogy a kötet írásai lépten-nyomon hazai esetekkel is alátámasztható analógiákat vagy éppen cáfolható ellentmondásokat hívnak elő az olvasóban, melyek a magyar egyetem- és társadalomtörténet egy-

idejű epizódjainak újragondolására és elemzésére készítetnek. Erre bőven nyújthatnak muníciót – szintén a teljesség igénye nélkül – az 1848-as forradalomba bekapcsolódó hallgatók, a Galilei Kör tevékenysége, a két világháború közötti egyetemi bajtársi egyesületek antiszemita, irredenta megmozdulásai vagy a rendszerváltást megelőző diákdemonstrációk.

A könyvprojekt azon törekvések közé illeszkedik, melyek a meglehetősen hullámzó minőségű munkákat eredményező, s emiatt gyakran ellentmondásos megítélésű *diáktörténet (student history)* mint önálló tudományos kutatási terület létjogosultságát kívánják erősíteni. Jelen kötet ehhez olyan írásokkal járul hozzá, melyek messzire rugaszkodnak a hallgatói mindennapok (olykor tévesen mikrotörténetiként jellemzett) anekdotikus leírásaitól, és az egyetemi-akadémiai közösséget nem a társadalomtól elkülönült zárványként, hanem az őket befogadó városhoz (régiónhoz) fűződő kapcsolataikon keresztül vizsgálják.

Polyák Petra